

De kustlichten van Stavoren

door Peter Kouwenhoven

Aan de noordkant van de oude spoorweghaven in Stavoren staat een sierlijke gietijzeren vuurtoren. Op de beide havendammen staan in dezelfde stijl gebouwde havenlichten. Het drietal heeft sinds 1999 de status van rijksmonument. Stavoren is de oudste van de Friese Elf Steden en kent een lange historie als handelsstad. Historische informatie over de drie kustlichten is echter maar beperkt bewaard gebleven.

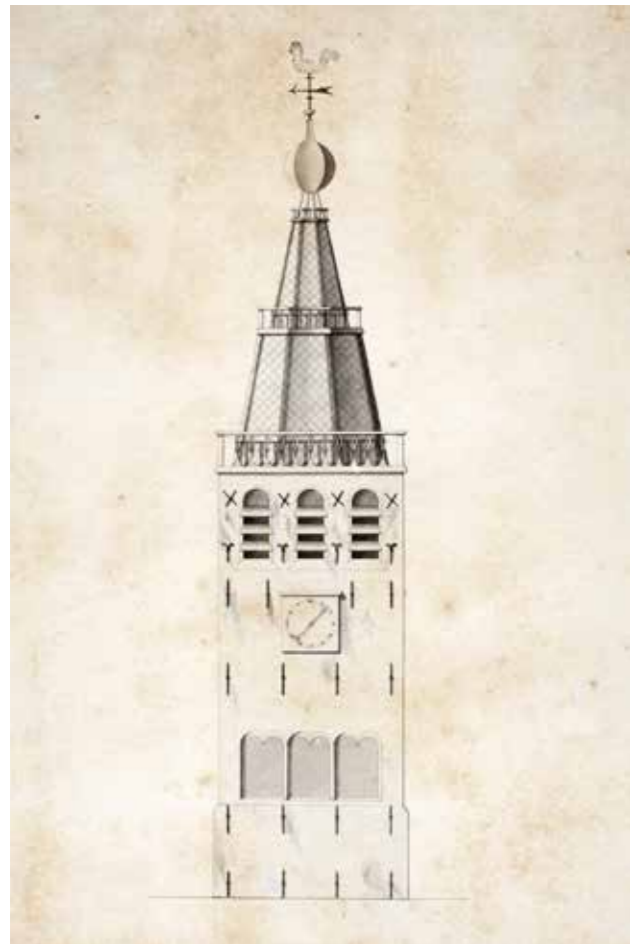
Stavoren is rond het jaar 900 ontstaan langs een waterloop en kreeg in 1118 stadsrechten van de keizer van het Heilige Roomse Rijk, Hendrik V. De inwoners van Stavoren waren zeer bedreven in de handelsvaart. Ze behoorden tot de eersten die via de Sont in de Oostzee kwamen en kregen daar, samen met de schippers van Molkwerum en Hinde-loopen, grote voorrechten. Er werd handel gedreven met vrijwel alle havensteden aan de Oostzee en met Engeland en Frankrijk. Stavoren beleefde gouden tijden. In 1385 werd de stad lid van de Hanze. De schippers uit Stavoren profiteerden van hun oude voorrechten. Bij de tolheffing in de Sont kregen ze voorrang, wat hen een flinke tijdwinst opleverde.

Na de veertiende eeuw begon de rijkdom af te nemen. De

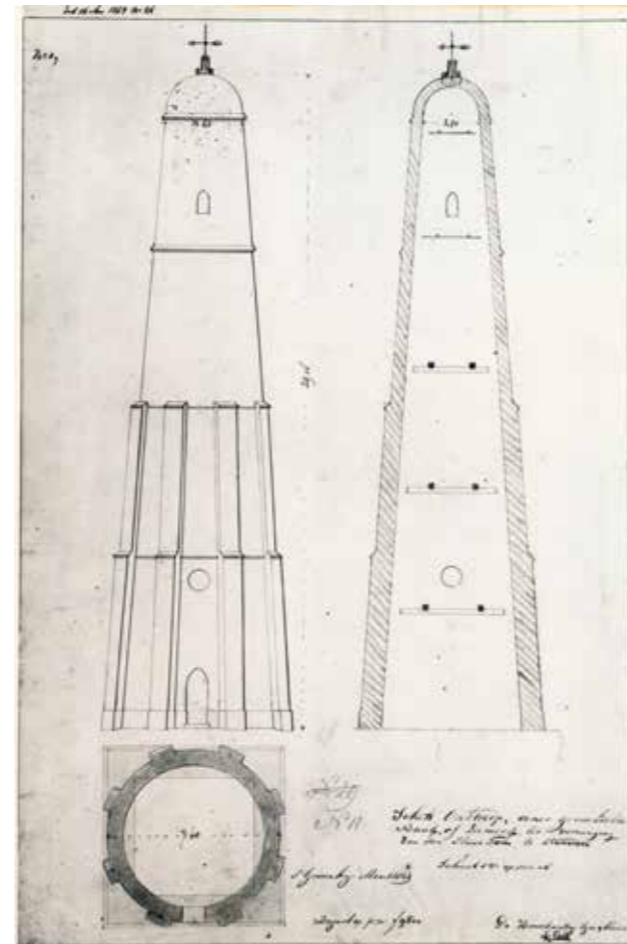
Zuiderzee begon zich uit te breiden en vaagde een groot deel van het oude Stavoren weg. Daarna veranderden de zeestromingen. Terwijl elders nog meer land verloren ging, groeide de kust bij Stavoren op een gegeven moment weer aan. Er werd steeds meer zand aangevoerd, zodat de haven vrijwel ontoegankelijk werd voor de grote koopvaardijsschepen. Volgens een oude legende was dit de straf voor de hooghartige houding van het vrouwtje van Stavoren, dat liever haar grote hoeveelheden graan in zee gooide dan het aan de armen te schenken.

Dagmerken

Lange tijd werd er vooral overdag gevaren en waren schippers voor hun oriëntatie op zee afhankelijk van

De in 1615 gebouwde kerktoren van Stavoren. Tekening van J. Valk.

Ontwerp van L. Valk van een gemetselde Baak of Zeemerk uit 1843.

herkenningspunten aan de kust, zoals molens, kerktoren en andere markante bouwwerken. De kerktoren van Stavoren vormde ook zo'n herkenningspunt. Het ministerie van Marine had belang bij de instandhouding van deze zogenoemde 'dagmerken' en betaalde waar nodig het onderhoud ervan. Zo vond in februari 1825 een aanbesteding plaats van de reparatie van de kerktoren van Stavoren, in aanwezigheid van onder meer de Inspecteur der Maritieme Gebouwen van het Loodswezen, Jacob Valk. Deze reparatie heeft niet kunnen voorkomen dat de toren enkele jaren later in vervallen staat raakte. In februari 1844 weigerde het departement van Marine om nog langer te betalen voor het onderhoud van de toren. De gemeente besloot daarom in december van dat jaar tot afbraak van deze zogenoemde 'Stadstoren'. Het sloopwerk werd uitgevoerd door timmerman Bosma uit Follega. De torenklokken werden verkocht.

Al in 1843 werd binnen het Loodswezen nagedacht over een nieuw dagmerk ter vervanging van de Stadstoren. Leendert Valk, de opvolger van zijn oom Jacob als Inspecteur der Maritieme Gebouwen, maakte daartoe een schetsontwerp van een 29 meter hoge 'gemetselde Baak of Zeemerk'. Het is de vraag of deze ooit is gebouwd. Op 28 februari 1850 vond er namelijk een aanbesteding plaats van "het maken en daarstellen van eene Nieuwe Grootte Houten Zeekaap ter vervanging der Defecte Zeekaap bij Stavoren". Het is niet zo aannemelijk dat met de Defecte Zeekaap werd bedoeld op de zuilvormige stenen baak van het schetsontwerp van Valk.

Oude kustverlichting

De oude vissershaven van Stavoren zal ongetwijfeld al lang geleden voorzien zijn van een eenvoudig visserslicht. Daarvan is in ieder geval sprake in 1698, zo valt te lezen in een document over de havenwerken rond Stavoren, dat is opgesteld door de Studiegroep Oud Stavoren. Op 25 januari van dat jaar werd een verzoek gedaan aan Gedeputeerde Staten "om een vuurlanteern op het Noorderhoofd".

Op een gravure uit 1781 staat aan de kust bij Stavoren een vuurtoren die grote gelijkenis vertoont met de vuurtoren van Workum, zoals die er in die tijd uitzag: een vierkante bakstenen toren met houten betimmering. Een afbeelding van de haven van Stavoren uit 1783 laat nog wat meer details zien. De toren heeft een kleine opbouw waartegen een lantaarn is geplaatst. Daaromheen een ijzeren balustrade. In 1814 is deze stoere toren blijkbaar verdwenen want dan is er sprake van een kleine houten lichtopstand aan de haven, bedoeld als oriëntatiepunt voor de lokale vissers.

In de Franse Tijd (1795-1813) is de verantwoordelijkheid voor de kustverlichting geheel bij het departement van Marine komen te liggen. Het Loodswezen, onderdeel van dat departement, nam in de loop van de tijd steeds meer rechten van steden met betrekking tot de kustverlichting over. Zo werd in 1835 de lichtopstand in Stavoren overgenomen van het gemeentebestuur. Al snel was deze lichtopstand aan verbetering toe. Op 19 mei 1838 vond de

Gravure van Stavoren van M. Sallie uit 1781. Links op de kust een houten vuurtoren. Rechts is de Stadstoren goed zichtbaar.

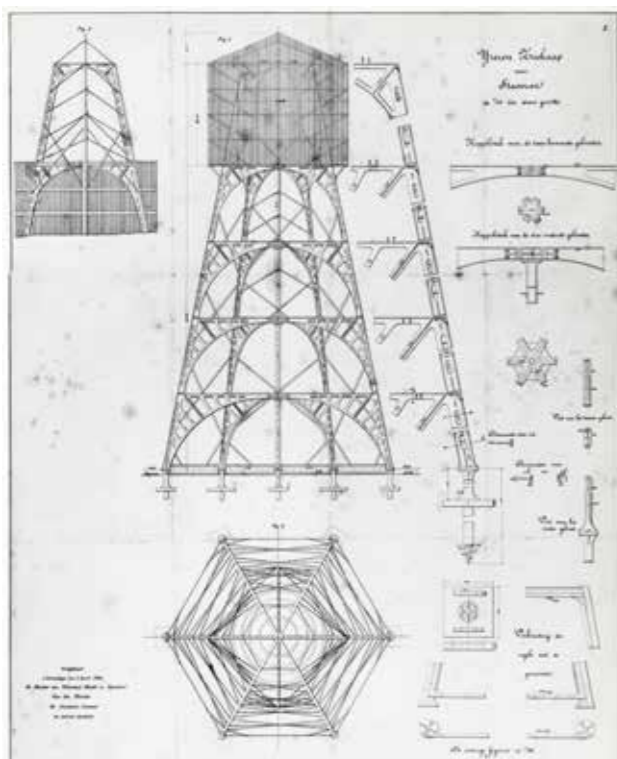

De haven van Stavoren in 1783. Schildering op behang vervaardigd door Aede Lützens.

aanbesteding plaats van "het wegruimen van den ouden, en het maken van eenen nieuwen houten lichtopstand, op het Noorder Havenhoofd te Stavoren". In een Bericht aan Zeevarenden van 21 november 1838 werd gemeld dat het licht op het noordelijke havenhoofd weer was ontstoken, met een verbeterd lichttoestel dat verder en duidelijker zichtbaar was.

Bebakening van de nieuwe spoorweghaven

Tussen 1883 en 1885 werd de Noord-Hollandsch-Friesche Spoorweg aangelegd. Deze verbond Amsterdam met Leeuwarden. Het traject Enkhuizen-Stavoren ging over water. Ten behoeve van deze veerdienst realiseerde Rijks-waterstaat in Stavoren een spoorweghaven, ten noorden van de vissershaven. Op 15 juli 1886 werd de veerdienst geopend, met de inzet van twee raderstoomboten voor

het passagiersvervoer en een goederenschip. De nieuwe spoorweghaven moest natuurlijk worden bebakend. Bij resolutie van 17 oktober 1883, nr. 17 werd daarom aan de heren Penn & Bauduin te Dordrecht de opdracht gegund voor het maken en opstellen van twee ijzeren lichtopstanden bij Stavoren en het afbreken en wegruimen van de aldaar bestaande houten lichtopstand. De bijbehorende bestektekening heb ik niet gevonden. Het blijkt te gaan om het huidige hoge licht en het havenlicht op het zuidelijke havenhoofd. Het noordelijke havenlicht is vreemd genoeg pas later aanbesteed. Op 3 april 1884 werden het bestek en de voorwaarden bekend gemaakt voor "het maken en stellen van een ijzeren zeekaap en een lichtopstand bij Stavoren en het afbreken en opruimen van een aldaar bestaande houten kaap. De kaap wordt geplaatst op den Noorder havendam en de lichtopstand op den kop van dien dam." Het ligt voor de hand dat Penn & Bauduin ook hiervoor de opdracht heeft gekregen maar een bevestiging daarvan heb ik niet. Het ontwerp van de drie lichtopstanden is vermoedelijk van Adrianus Cornelis van Loo, destijds bouwkundig ambtenaar bij het Loodswezen.

In een Bericht aan Zeevarenden van 28 maart 1885 werd het volgende gemeld: "In verband met de openstelling van de nieuwe haven te Stavoren op 1 april as. worden de 2 ouden havenlichten met dien datum vervangen door een groenlicht van de 6e grootte, geplaatst op een ijzeren opstand op het nieuwe N. havenhoofd, en een roodlicht van de 6e grootte, geplaatst op een ijzeren opstand op het nieuwe Z. havenhoofd. Het merk van het binnewaarts geplaatst oeverlicht in één met het nieuwe rode havenlicht, leidt naar de haven, beZ. langs en vrij van De Steenen, waarop eene roode ton ligt." Met 'De Steenen' werd bedoeld op de zandbank direct voor de kust van Stavoren. Schippers moesten aan de zuidkant hiervan langs varen om de haven te kunnen bereiken. Het is niet duidelijk of het hoge licht – het genoemde oeverlicht – op dat moment ook voor het eerst werd ontstoken of dat dat al eerder had plaatsgevonden. Wat opvalt in dit bericht is dat het zuidelijke havenlicht in die tijd rood was en het noordelijke groen, terwijl

Tekeningen van een ijzeren zeekaap en een lichtopstand voor Stavoren, behorend bij het bestek en voorwaarden van 3 april 1884.

Fragment van een hydrografische kaart uit 1890, met daarop lichtenlijnen en zichtlijnen rondom Stavoren.

De spoorweghaven van Stavoren omstreekt 1907. Tussen de kaap en het zuidelijke havenlicht is op de achtergrond het hoge licht zichtbaar. De ijzeren kaap is in 1939 afgebroken en niet meer vervangen. Voor de navigatie was hij blijkbaar niet meer nodig.

dat nu andersom is. Die verandering van kleur heeft plaatsgevonden in 1919. Toen werd namelijk een internationale overeenkomst gesloten waarin werd vastgelegd dat havenlichten die bij het binnenvaren van de haven aan stuurboordzijde staan groen moeten zijn en aan bakboordzijde rood. Dit geldt zowel voor de kleur van de lichtopstand als het licht zelf. In Stavoren was de havenverlichting daarmee niet in overeenstemming en moest daarom worden aangepast.

Een authentiek driel

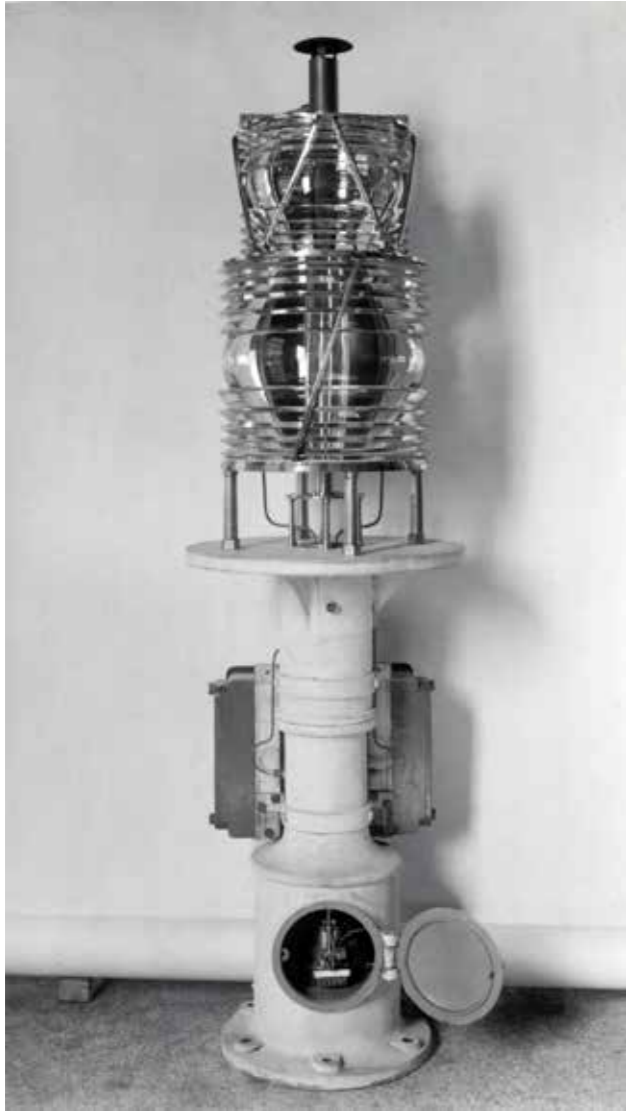
De drie gietijzeren lichtopstanden bevinden zich nog vrijwel in originele staat. Bij de twee havenlichten is alleen de balustrade rondom het lichthuis omstreeks 1920 vervangen: de gekruiste dwarsverbindingen in het hekwerk met de sierlijke rozetten op de kruispunten zijn verdwenen. Bij het hoge licht is de balustrade eveneens vervangen maar pas na 1990. Bovendien is het tochtportaal dat tegen het lichthuis aan was gebouwd verwijderd. Maar de rest van de toren is authentiek, zelfs het lichthuis en het oliehuisje dat binnen de opengewerkte constructie staat. De twee havenlichten hebben nog de oorspronkelijke door de firma Chance Brothers & Company uit Birmingham geleverde optieken. De lichtbronnen zijn wel aangepast in de loop der tijd. Er staat nu een ledlamp in het brandpunt van de optiek. Aan de zijkant van het zuidelijke havenlicht is aan het begin van de twintigste eeuw een misthoorn bevestigd. Deze is inmiddels buiten werking gesteld omdat hij overbodig is geworden. Ook het hoge licht had oorspronkelijk een optiek van

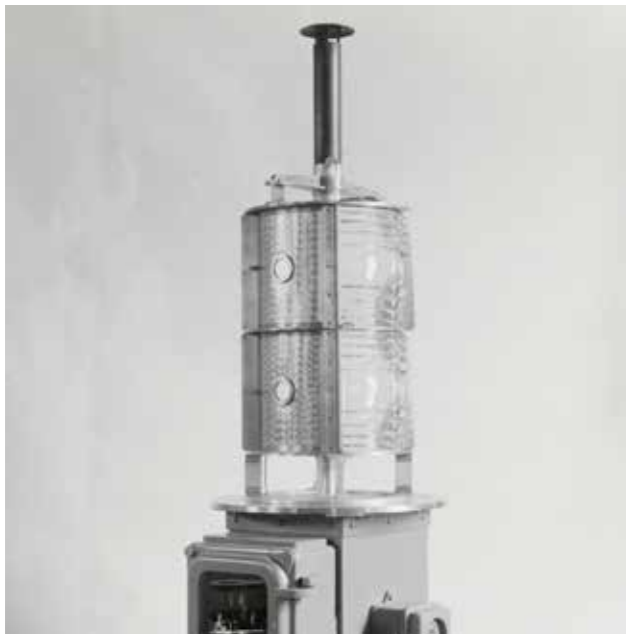
De haven van Stavoren circa 1915, met het noordelijke havenlicht en daarachter een stenen gebouwtje met daarop de mistbel.

De haven van Stavoren op een topkaart van omstreeks 1910.

Eén van de oude optieken van het hoge licht van Stavoren, met gaslicht. Daaronder de optiek die mogelijk in 1948 van Den Oever werd overgeplaatst naar het hoge licht van Stavoren.

De beide havenlichten hebben nog steeds hun oorspronkelijke door Chance Brothers uit Birmingham geleverde optiek.

Chance Brothers maar oude foto's van de optiek tonen aan dat deze enkele keren is vervangen. De huidige optiek bestaat uit twee bovenop elkaar geplaatste identieke trommellenzen van de zesde grootte op een vierkante zuil. De naam van de fabrikant is hierop niet aangegeven en het is ook niet duidelijk wanneer deze is geplaatst. Deze optiek vertoont overigens grote gelijkenis met de dubbel-optiek die tot 1948 op de vuurtoren van Den Oever dienst heeft gedaan. Het is heel goed mogelijk dat deze daarna werd overgebracht naar Stavoren. Deze lichtopstand is nu geen onderdeel meer van een lichtenlijn en is louter nog verkenninglicht. Het karakter daarvan is IsoW4s. In 2001 is het hoge licht gerestaureerd, waarbij de toren werd gezandstraald en opnieuw geverfd. Het lijkt erop dat er daarna geen onderhoud meer heeft plaatsgevonden. De beide havenlichten zijn in november 2015 grondig gerestaureerd en opnieuw in de verf gezet door het bedrijf Sijtsma Noord BV uit Dronrijp.

Havenensemble

De drie lichtopstanden zijn onderdeel van een havenensemble waartoe nog enkele andere rijksmonumenten behoren: het peilschaalhuis aan de Havenweg en de zogenoemde rolpalen op de havendammen. In het monumentenregister zijn ze samengebracht onder complexnummer 513615-Haven. Het peilschaalhuis werd in 1880 gebouwd. Het rechthoekige bouwwerk is opgetrokken uit bruine baksteen en heeft een zinken zadeldak. Onder de dakrand en boven de deur en de ramen is met gele en bruine baksteen een decoratief patroon aangebracht. In de geveltop is een sierlijke steen aangebracht met het opschrift RIJKS PEILSCHAAL 1880. In het huisje bevindt zich onder de vloer nog steeds de oorspronkelijke meetapparatuur. Deze is gemonteerd in een vijf meter diepe put met een ruimte waarin het water loopt. Een peilschaal daarin geeft de waterhoogte aan. In de put is een ladder geplaatst. Het peilschaalhuis is nu in gebruik als kantoortje van de havenmeester.

Op de kop van beide havendammen staat vlak bij de havenlichten een houten rolpaal. Ze zijn geplaatst tijdens de aanleg van de haven in de periode 1883-1885. Volgens de beschrijving in het monumentenregister dienden deze de schepen bij het uitvaren van de haven zo ver mogelijk 'door de bocht te jagen'. Hoe dat in zijn werk ging wordt uit deze beschrijving niet duidelijk. Het lijkt erop dat daarbij een kabeltouw werd gebruikt dat langs de rollers aan de voorkant van de paal werd geleid. Voor zover bekend zijn er geen speciale lichtwachterswoningen gebouwd in Stavoren. De lichtwachters woonden waarschijnlijk in de stad en hadden vermoedelijk een nevenberoep. De laatste lichtwachter die in dienst was bij het Rijk was Pieter Cornelis Verschoor. Op 28 september 1934 vertrok hij naar Den Helder. Hij heeft twaalf jaar dienst gedaan. De huidige havenmeester beheert nu de sleutels van de toegangsdeuren van de drie lichten en verwisselt waar nodig een lamp.

Bronnen:

- Archief van wijlen Henk Huis, oud-bouwkundig ambtenaar bij het Loodswezen.
- Peter Kouwenhoven, 2010. Vuurtorens, lichtscheperen en kapen. Nautisch erfgoed van Nederland.
- www.monumentenregister.cultureelerfgoed.nl
- www.oudstaveren.nl

Afbeeldingen:

- Archief Rijkswaterstaat: tekening blz. 4 links.
- Collectie Zuiderzee Museum: gravure blz. 5 linksboven, hydrografische kaart blz. 6, ansichtkaart blz. 7 boven.
- Fries Scheepvaartmuseum: afbeelding blz. 5 rechtsboven.
- Archief Henk Huis: tekening blz 4 rechts, bestektekeningen blz. 6, ansichtkaart blz. 7 midden en zwart-witfoto's blz. 8.
- Kadaster, www.topotijdreis.nl: topkaart blz. 7.
- Guus Mahler: kleurenfoto blz. 8.
- Peter Kouwenhoven: foto's blz. 9.

Het hoge licht van Stavoren in 2014.

De oude haven van Stavoren in 2014. Aan het groene havenlicht is een rechthoekige misthoorn bevestigd. Vlak ervoor staat een 'rolpaal'.